

RAILI KAUPPI

Kirjastotiede ja filosofia

Kauppi, Raili, Kirjastotiede ja filosofia [Bibliothekswissenschaft und Philosophie]. Kirjastotiede ja informatiikka, 1 (3): 54—57, 1982.

Die philosophischen Probleme der Bibliothekswissenschaft gehören zur Wissenschaftsphilosophie oder zur Bibliotheksphilosophie. Die Bibliothekswissenschaft hat wissenschaftstheoretisch betrachtet einen interdisziplinären Charakter: sie hat u.a. einen soziologischen und einen historischen Teil, enthält aber auch etwa anthropologisch-pädagogische und kultur- und wissenschaftstheoretische Aspekte. Zentrale Probleme der Bibliotheksphilosophie betreffen die Bildungsaufgabe der Bibliothek und die Stellung des Buches und der Bibliothek in der Gesamtheit des Menschenlebens und der Kultur. Das Bildungsprogramm von Amos Comenius in »Pampaedia« kann als ein Vorbild für die Aufgabe der Bibliothek angesehen werden. Als Teildisziplin der Bibliothekswissenschaft sollte eine teils philosophische, teils empirische Bibliotheksanthropologie entwickelt werden, die sowohl der Bibliotheksplanung wie der praktischen Arbeit dienen würde.

Adresse: Institut für Mathematische Wissenschaften, Universität Tampere, Postfach 607, SF-33101 Tampere 10.

Kaikissa tieteissä on aina jouduttu ja joudutaan jatkuvasti luonteeltaan filosofisiin kysymyksiin. On joskus esitetty ajatus, että filosofia, josta erityistieteet suurelta osalta ovat erottuneet, lopulta hajaantuisi erityistieteiksi. Tämä ajatus vastasi hyvin rajoitunutta käsitystä filosofian luonteesta. Viime aikoina on kaikissa tieteissä, matematiikasta sosiologiaan ja yrityksen taloustieteen, ollut havaittavissa selvä pyrkimys tieteen perusedellytysten ja -käsitteiden selvittämiseen. Tämä suuntaus ilmenee kirjastotieteen kohdalla mm. H. E. Blissin kirjastoluokituksen perusteita koskevissa tutkimuksissa.

Kirjastotieteen yhteydessä heräävät filosofiset kysymykset jakaantuvat kahteen ryhmään. Toiset ovat luonteeltaan **tieteenfilosofia**, toiset koskevat itse kirjastotoiminnan filosofisia perusteita. Jälkimmäisiä voi kutsua **kirjastofilosofian** alaan kuuluviksi. Kirjastofilosofiaan kuuluu kirjastotoiminnan perustana olevien antropologisten, arvoteoreettisten ja eettisten edellytysten tutkimus, samoin tutkimus, jonka kohteena ovat esittävät merkit ja symbolit ja niiden asema kulttuurissa. Kirjastotieteen tieteenfilosofiset kysymykset koskevat kirjastotieteen luonnetta tieteenä, sen teoreettisia perusteita ja sen me-

todologiaa. Vaikeuksia tuottaa se, että kirjastotiede käsittää monia eri tutkimusalueita ja lähestymistapoja, joiden erityislaadun huomioiminen on tutkimuksen kannalta tärkeää.

Kirjastotieteen luonteesta esitetään seuraavassa vain muutamia huomautuksia.

Kirjastotiede on **yhteiskuntatiede** sikäli kuin se tarkastelee kirjastotoimintaa ihmisen yhteiskunnallisen toiminnan muotona. James Thompson esittää kirjastonhoidon ensimmäisenä periaattina: Kirjastot ovat yhteisön luomia.¹ Tämä on kuitenkin vain eräs kirjastotieteen aspekti. Kirjastotiede on **filosofiantropologinen** ja **filosofis-pedagoginen** tiede sikäli kuin kirjaston tehtävää ja sen toteuttamista tarkastellaan ihmisen kasvun ja kehittymisen sekä hänen rakentamansa kulttuurin kannalta. Se on edelleen **historiallinen** tiede: mikään inhimillinen yritys ei ole ymmärrettävissä muuten kuin historiansa ja kehityksensä valossa. Sikäli kuin tutkimus kohdistuu koottavan kirjallisuuden sisältöön ja järjestämiseen on kirjastotiede myös **kulttuuri- ja tiedeteoreettinen** tiede. Nämä näkökulmat eivät vielä kuitenkaan tyhjennä kirjastotieteen aluetta. Kirjastonhoidollisten on-

¹ James Thompson: A history of the principles of librarianship, London 1977.

gelmien ratkaisemiseksi joudutaan käyttämään hyväksi mm. tietojenkäsittelyoppia ja psykologista ihmistuntemusta.

Kirjastofilosofiassa on keskeisenä kysymys kirjaston tehtävästä. Pyrittäessä sitä luonnehtimaan voidaan ottaa lähtökohdaksi esittävien merkkiä — siten myös kirjan — asema ihmisen kokemassa maailmassa.

Symbolleilla on keskeinen merkitys ihmisen lajityypillisen maailman hahmottumisessa. Symboli on havaittava merkki, merkki, joka on tässä ja nyt, mutta joka viittaa johonkin muuhun, jonka ei tarvitse olla tässä ja nyt. Symbolien käyttö ja ymmärtäminen on ihmiselle ominaista; Ernst Cassirerin määritelmän mukaan ihminen on *animal symbolicum*.² Eri-tyisasemassa ovat **kielelliset** merkit. Niillä on käsitteellinen merkitys, ja niitä voi sen vuoksi käyttää viittaamaan myös sellaiseen, mitä ei ole koskaan havaittu, fantasian luomuksiin ja matemaattiseen. Kieli mahdollistaa sen, että ihmisen maailma laajenee lähiympäristöstä yli havaitun ja yli havaittavan. Ihmiselle on olemassa kosmos ja käsitteellinen. Puhetaito ihmiselle ominaisessa muodossaan tekee jo mahdolliseksi käsitteellisen kommunikaation. Ratkaiseva merkitys kulttuurin kehittämisessä on kuitenkin kirjoitustaidon, erityisesti äännekirjoituksen syntymisellä. Kirjoitus teki mahdolliseksi tiedon säilyttämisen ja kasvun tavalla, joka ei sitä ennen ollut ajateltavissa. Kirjoitustaidon mukana syntyi kirja, ja kun kirjoja oli alettu tehdä, niitä pian koottiin kirjastoiksi.

Kirjat tekivät mahdolliseksi tiedon kokoamisen ja kehittämisen. Ihminen tavoittelee luontonsa pakosta tietoa ja pyrkii muodostamaan tämän pohjalla kokonaiskuvaa maailmasta. Tätä maailmankuvaa joudutaan aina uudelleen korjaamaan ja tarkistamaan. Se on myös olennaisesti filosofinen asia, koska se totaalisuusahanteessaan ylittää erityistieteiden rajat.

Mutta kirjoihin ja kirjastoihin ei koota vain tietoja. Ennen tiedettä ja vailla jyrkkää rajaa siihen nähden oli myytti: esikuvallisia symbolisia muotoja, jotka viittaavat johonkin ihmiselle tärkeään, usein pyhään tai epäpyhään. Eikä myytti ole suinkaan menettänyt merkitystään ihmiselle tieteen kehittyessä ja kehittyessään aina uudelleen törmätessä tuntemattoman rajoihin. Myytti on myös lähellä kirjallisuuden ja yleensä taiteen luomia esikuvallisia tai muuten merkitseviä muoto-

ja. Kirjaston tehtävänä ei siten ole vain tiedon kokoaminen, säilyttäminen ja levittäminen. Sen tehtäviin kuuluu kulttuurin kaikkien puolien viljely.

Ihminen kasvaa ihmiseksi symbolien välittämässä suhteissa, joiden jäsenenä esiintyy toisia ihmisiä ja kaikkea maailmaan kuuluva. Kirjoista etsitään tietoja, mutta myöskin elämäntaitoa ja elämän ideaaleja. Lue-tuimpiin kirjoihin ovat aina kuuluneet eri uskontojen pyhät kirjat ja filosofien klassiset elämänohjeet. Ihminen etsii edelleen omaa kuvaansa ja maailmansa kuvaa myyteistä ja taiteesta. Niistä voi tavoittaa sekä toteutuneita että toteutumattomia mahdollisuuksia. Kirjastoilla on tärkeä tehtävä tässä kasvamisprosessissa, mikäli se pystyy tämän tehtävän suorittamaan.

Tässä yhteydessä voi eräänlaisena ideaalina palauttaa mieleen Amos Comeniuksen yleisen sivistysohjelman, jonka hän esittää teoksessaan *Pampaedia*.³ Siinä ilmenee barokkiajattelulle ominaisessa muodossa kokonaisnäkemys ihmisen kehityksestä ihmisenä. *Pampaedia*-teoksen tarkoituksena on osoittaa, että on välttämätöntä, mahdollista ja helppoa opettaa kaikille ihmisille kaikki kaikinpuolisesti (*ut homines doceantur omnes omnino*). Tämä merkitsee sitä, että kaikki ihmiset kansasta, säädystä ja perheestä riippumatta olisi johdatettava kohti ihmisluonnon täydellistymistä. Kaiken opettaminen merkitsi kaiken tämän päämäärän kannalta välttämättömän opettamista. Kysymyksessä oli kokonaisuuteen kohdistuva viisaus (*Pansophia*).

Comenius ajattelee, että koko maailma on ihmissuvulle koulu, ja että samalla tavalla koko elämä on jokaiselle yksilölle koulu, jossa kuhunkin elämänvaiheeseen kuuluu joukko opittavia asioita. Ensimmäinen vaihe on syntymää edeltävän ajan koulu (*schola geniturae*), viimeinen kuoleman koulu (*schola mortis*).

Koulu edellyttää kirjoja; Comenius esittää kirjallisuuden kehittämisohjelman, joka käy nimellä *pambiblia*. Hän ei edellytä, että yksilön olisi luettava paljon kirjoja. Olennaisia kirjoja on kolme: maailma ympärillämme, järki itsessämme ja jumalallinen ilmoitus. Muiden tarpeellisten kirjojen tehtävänä on ohjata näiden ymmärtämiseen. Comeniuksen kirjallisuusohjelman määrääviä periaatteita ovat *pampaedia* ja *pansophia*. Periaatteisiin

² Ernst Cassirer: *An essay on man*, New Haven 1944.

³ Johann Amos Comenius: *Pampaedia*. Latei-

nischer Text und deutsche Übersetzung. Herausgegeben von D. Tschizewskij/et al./Heidelberg 1960.

kuuluvat lisäksi *panorthosia*, jonka mukaan kirjojen tulee auttaa elämän korjaamisessa ja parantamisessa, ja *panglottia*, kirjojen käännettävyys kaikille kielille.

Tarpeellisia kirjoja olisivat tämän mukaisesti kaikkien eri kielten sanakirjat ja kieliopit. Comenius esittää luettelon teoksista, jotka olisi laadittava. Tähän kuuluu mm. *Pancosmographia*, joka sisältäisi taivaan ja maan kartat, *Panhistoria* ja lopulta myös *Catalogus Ignorantiarum generis humani* eli luettelo asioista, joita ihmissuku ei tiedä.

Pampaedia oli Comeniukselle koko ihmisuvun universaalinen kulttuuri (*totius Humanae Gentis Cultura Universalis*). Tässä hän on hahmotellut ohjelmaa, joka yleisyydessään on filosofinen ja joka on olennaisessa yhteydessä kirjaston sivistystehtävän kanssa.

Kirjaston kirjavalikoiman yleisimpänä ohjenuorana ovat ne sivistykselliset periaatteet, jotka sisältyvät Pampaediaan. Erilaiset yhteiskunnalliset ja käytännölliset näkökohdat on näiden lisäksi käytännössä otettava huomioon. Ideaalitapauksessa kirjakokoelma on kokonaisuutena omiaan avaamaan näköaloja kulttuurin kokonaisuuteen.

Tässä on tärkeä merkitys kirjaston systematiikalla, jonka suhdetta filosofiaan on usein korostettu. On toisinaan ajateltu, että kirjakokoelma systemaattisen järjestyksensä perusteella voisi antaa kuvan kulttuurista kokonaisuutena tai jopa olevan kokonaisuudesta. Tämän vuoksi on syytä esittää muutama huomautus kirjallisuuden luokituksen ja filosofian komplisoidusta suhteesta.

Eräänä lähtökohtana kirjallisuuden luokitusta laadittaessa on yleensä ollut käsitys tieteiden järjestelmästä, joka on luonteeltaan filosofinen asia. Sen pohjana on käsitys olevan järjestyksestä. Mutta kaikkea olevaa, kuului se sitten reaaliseen maailmaan tai käsitteellis-matemaattisen alueelle, voi tieteissä lähestyä eri tavoilla, jotka riippuvat mm. käsitteenmuodostuksesta, metodeista, tavoitteista ja tiedonintresseistä. Tieteiden järjestelmä voidaan hahmottaa eri tavoilla riippuen eri näkökohtien painotuksesta. Se riippuu edelleen saavutetusta tiedon tasosta ja muuttuu tämän mukana. Kirjojen järjestys kirjastossa taas ei ole helposti muutettavissa. Sen eräänä tarkoituksena on helpottaa kirjojen käyttöä ja löydettävyyttä. Tämän vuoksi on tieteiden filosofisen järjestelmän lisäksi otettava huomioon myös akateeminen ja muukin traditio, joka ilmenee mm. tiedekunta- ja oppiaineiden ryhmityksessä.

Kulttuurin kokonaisuuteen kuuluu tieteen

lisäksi mm. taiteen alueelle luokiteltava kirjallisuus ja muu materiaali ja paljon elämän käytännön kannalta tarpeellista aineistoa. On vielä ongelmallisempaa rakentaa kulttuurin kokonaisuuden yhtenäistä systematiikkaa kuin tieteiden järjestelmää. Eikä tällainen systeemi missään tapauksessa olisi lineaarinen, kuten kirjojen järjestys kirjastossa. Siihen ei ole edes tieteiden systeemi, kuten esim. H. E. Bliss ja S. R. Ranganathan ovat osoittaneet. Siksi kirjojen järjestetty kokonaisuus kirjastossa voi avata näköaloja kulttuurin kokonaisuuteen sellaisena, miksi se on kehittynyt, mutta ei antaa siitä adekvaattia kuvaa.

Kirjastossa tehtävää työtä voi tarkastella Comeniuksen kasvatusohjelman valossa. Kirjastotyön keskeisenä kohteena on ihminen. Tavoitteena on ihmisen potentiaalisten mahdollisuuksien aktualistaminen. Tästä on viime kädessä kysymys silloin kun puhutaan kirjakokoelman käyttöön saattamisesta. Thompsonin mukaan kirjastonhoitaja on kasvattaja. Hän esittää edelleen kirjastonhoidon neljäntenä prinsippiinä »Kirjastot ovat valan keskuksia». Tässä yhteydessä hän siteeraa Francis Baconin tunnettua lausumaa *Nam et ipsa scientia potestas est*. Kirjastossa tämä valta ei kuitenkaan ole poliittista eikä teknistä. Kirjastonhoitajalla ja kirjastossa olevalla kirjallisuudella on mahdollisuus vaikuttaa ihmisen kehitykseen. Tältä kannalta katsoen kirjastonhoitajalle on tärkeä muodostaa itselleen kuva ihmisen henkisen kasvun mahdollisuuksista ja kehityksen suunnasta kohti kasvavaa ihmistymistä. Kirjastofilosofian kannalta ihmisen kehitys on päämäärä, jolla on itsearvo; kirjat ovat tämän kehityksen välineitä.

Tämä ei merkitse sitä, että kirjastonhoitaja voisi suhtautua kirjastonkäyttäjään omaksumiensa henkilökohtaisten arvostusten mukaisesti. Jokainen yksilö kehittyy omien mahdollisuuksiensa puitteissa; hänellä on omat päämääränsä ja omat kasvun mittapuunsa. Kasvattajan roolin eksplisiittinen omaksuminen on tunnetusti tehokas tapa karkoittaa asiakas kirjastosta.

Kirjasto voi antaa ensi sijassa herätteitä ja virikkeitä. Näitä saa kirjastonkäyttäjää jo kirjavalikoimaan tutustumalla; kirjastonhoitaja voi täydennykseksi esitellä ja panna näytteille kirjallisuutta sekä antaa sitä koskevaa informaatiota. Erityisen hedelmällisiä saattavat olla kirjaston aktiiviset työmuodot, kerhotoiminta, esitelmät, näyttelyt ja konsertit, mikäli näiden järjestämiseen on mahdollisuuksia.

Kirjastonhoitaja voi myöskin antaa henkistä tukea sitä tarvitseville ja kaipaaville kirjastonkäyttäjille. Yleinen mielipide ja ympäristö eivät vielä nykyään aina suhtaudu suopeasti yksilöihin, jotka opiskelevat ja kehittävät itseään, varsinkin jos se tapahtuu vaila ammatillisia päämääriä. Poikkeavuuteen on taipumus suhtautua negatiivisesti. Henkisen tuen tarve on ilmeinen erilaisissa laitospirjastoissa; itseään kehittävä ihminen kaipaa yleensä ainakin hyväksymistä pyrkimyksilleen.

Tämä kirjastotoiminnan alue on vaikea ja sen kohdalla kaivattaisiin tutkimuksen kehittämistä. Olisi tarpeen kehittää kirjastotieteen

osana **kirjastoantropologiaa**. Tämä olisi osaksi filosofinen, osaksi empiirinen tutkimusalue. Filosofisen antropologian valossa ihminen näyttäytyy ihmistyvänä, ihmisyyttä kohti yksilöllisellä tavalla kehittyvänä olentona. Tämän kehityksen auttaminen edellyttää empiiristä, erityisesti psykologis-hermeneuttista tietoa, joka tähtää ymmärtämiseen, sekä tietoa kehityksen esteistä ja niiden voittamisesta. Kirjastoantropologian kohdalla tulee selvästi näkyviin se kirjastotieteelle ominainen piirre, ettei kysymys ole pelkästä empiirisestä tutkimuksesta. Aina joudutaan ottamaan huomioon kirjaston tehtävä, sen määräämät ideaalit ja tavoitteet.